

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РИЗИКУ

У статті розкрито мету, завдання та напрями бухгалтерського контролю господарської діяльності підприємств в умовах ризику

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання характеризуються високим ступенем ризику здійснення будь-якої діяльності. З метою своєчасного інформування керівництва для прийняття рішень щодо усунення та зменшення ризиків, що виникають в різних сферах його діяльності та управління ними, а також з метою оцінки обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення відхилень і несприятливих ситуацій, має бути побудована на підприємстві система постійного спостереження і перевірки роботи підприємства – тобто дієва система внутрішнього контролю. Таким чином, внутрішній контроль, зокрема бухгалтерський, виступає формою зворотного зв'язку, за допомогою якого керівництво отримує необхідну інформацію про дійсний стан підприємства.

Нерозробленість питання організації бухгалтерського контролю невизначених (умовних) фактів господарської діяльності, тобто господарських ризиків, відсутність методичних підходів до перевірки таких фактів не можуть забезпечити захищеність та впевненість підприємства у його майбутньому безперешкодному функціонуванні та стрімкому розвитку. Отже, проблемні питання бухгалтерського контролю діяльності підприємств в умовах ризику на сьогодні залишаються невирішеними та потребують детального дослідження для формування комплексної та ефективно діючої системи управління діяльністю суб'єкта господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що дослідження в сфері контролю ризиків господарської діяльності проводились такими вченими, як С.М. Бичкова, Л.Н. Растамханова [2], О. Браганцов [1], Н.А. Голощапов, А.А. Соколов [3], О.М. Ліщук [4], М.Д. Корінко [5, 6], І.О. Макаренко [7], С.М. Петренко [8], Б.Н. Соколов, В.В. Рукин [9], А.А. Терехов [10], П. Єдинак (P. Jedynak), С. Вичіслік (S. Wycislik), Й. Течке (J. Teczke) [11], Г. Кламецька-Рошковська (G. Klamecka-Roszkowska) [12] та ін. Проте більшість досліджень стосуються питання контролю господарських операцій, пов'язаних з певним видом ризику або окремими методами управління ним, а також питань, пов'язаних з аудиторським ризиком, ризиками у системі внутрішнього контролю підприємства або в аудиторській діяльності. Поряд з цим, комплексному та системному дослідженню питанню організації та проведення бухгалтерського контролю не приділяється належної уваги, що і обумовило актуальність даної тематики.

Метою дослідження є вивчення питання господарського контролю діяльності підприємств в умовах ризику для можливості підвищення ефективності управління діяльністю суб'єкта господарювання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Процес контролю за ризиком є дуже важливою складовою механізму управління ризиком, адже саме на цьому етапі обираються методи подолання проблеми ризику, визначається ефективність їх застосування, здійснюється критичний аналіз повторюваності ризику, достовірності його оцінки (чи не відбулося завищення значень), доцільність використання того чи іншого методу управління господарськими ризиками. Всі ці процедури внутрішнього контролю та їх результати призводять до виявлення слабких сторін діяльності суб'єкта господарювання і виявлення шляхів покращання його діяльності.

Метою внутрішнього контролю діяльності підприємства в умовах ризику є встановлення достовірності первинних та звітних даних про господарські ризики та їх наслідки, законності здійснення господарських операцій, спрямованих на мінімізацію впливу наслідків ризику на фінансовий стан підприємства, виявлення навмисного приховування прибутку шляхом формування безпідставних резервів. Також внутрішній контроль орієнтований на визначення правильності, повноти та своєчасності документування, відображення в регістрах обліку та бухгалтерській звітності даних про ризиковані події (умовні факти господарської діяльності, їх наслідки) та методи управління ними.

Внутрішній контроль ризиків діяльності підприємства може здійснюватися у трьох напрямках: попередній, поточний та наступний контроль. Але перед тим, як перейти до детального дослідження видів контролю господарських ризиків слід визначити його основні завдання:

- 1) підтвердження можливості оцінки ймовірної події в діяльності, тобто визначення правильності віднесення події до ризику або невизначеності;
- 2) встановлення правильності віднесення ризикованої господарської операції до умовного факту діяльності (умовного зобов'язання чи активу);
- 3) підтвердження обґрунтованості рішень щодо визнання в обліку господарського ризику та необхідність розкриття про нього інформації у фінансовій звітності (на основі аналізу ймовірності настання ризику);
- 4) перевірка достовірності показників фінансової звітності та повноти інформації щодо умовних активів та умовних зобов'язань, методів управління ризиками (облікові дані за господарськими операціями зі страхування майнових та немайнових ризиків, формування відповідних резервів, передачі ризику тощо);
- 5) визначення правильності та обґрунтованості оцінки господарського ризику, наявності її документального підтвердження;
- 6) перевірка дотримання положень Наказу про облікову політику підприємства щодо оцінки, визнання та облікового відображення ймовірних наслідків ризику діяльності;
- 7) встановлення адекватності оцінки ймовірних наслідків ризиків діяльності суб'єктами оцінювання;
- 8) перевірка наявності, правильності та обґрунтованості складання первинної документації щодо оцінки ризиків, формування резервів, розподілу (передачі) господарських ризиків, наявності судових позовів, рішень та ін.;
- 9) перевірка правильності віднесення витрат на створення резерву покриття наслідків ризику, а також витрат на страхування ризиків на відповідний вид витрат діяльності підприємства;
- 10) здійснення якісного аналізу ризику для встановлення факторів впливу на господарську діяльність підприємства;
- 11) аналіз фактичних (реальних) наслідків господарського ризику із запланованими значеннями з метою розробки оперативного плану уникнення або мінімізації ризиків діяльності у майбутньому.

Попередній контроль господарських ризиків включає контроль персоналу, технологічний контроль та контроль за дотриманням встановлених на підприємстві обмежень щодо визнання в бухгалтерському обліку ймовірних наслідків господарського ризику. При попередньому контролі наявності та ступеня ризику здійснюється перевірка якості управлінських рішень щодо уникнення ризиків; тестування персоналу для визначення ступеня їх професійного ризику, перевірка виконання ними своїх обов'язків та дотримання повноважень, встановлення форми юридичної відповідальності за результати їх діяльності; перевірка правильності обчислення допустимих меж прийняття того чи іншого виду ризику, наявності альтернативних рішень (плану оперативних дій); визначення економічної доцільності та законності здійснення господарської операції (процесу, діяльності); проведення прогностичного аналізу наслідків ризику та його моделювання.

Сьогодні внутрішній контроль перетворився в додаток до бухгалтерського обліку, який служить його завданням, цілям і, зокрема, забезпеченню збереження і раціонального використання всіх видів ресурсів, виконанню поставлених керівництвом задач, забезпеченню безперебійної роботи процесу виробництва та підприємства в цілому, попередженню фактів маніпуляції, махінацій, безгосподарності, марнотратства та бездіяльності працівників підприємства. Таким чином, внутрішній контроль діяльності підприємства в умовах ризику забезпечує виконання таких завдань бухгалтерського обліку, як збереження майна власника, визначення точного (достовірного) фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання (без його вуалювання), та здійснення контрольної й аналітичної функцій бухгалтерського обліку.

Ефективність поточного та наступного контролю ризиків діяльності суб'єктів господарювання залежить лише від документального підтвердження оцінки та облікового відображення заходів управління ризиками господарської діяльності, їх реальних та

ймовірних наслідків. Поточний контроль господарських ризиків є тематичним і комплексним дослідженням дотримання прийнятих в процесі управління ризиками діяльності рішень, які знаходять своє відображення в бухгалтерському обліку, та виявлення відхилень від встановлених меж ступеня ризику з метою оперативних дій щодо мінімізації або нейтралізації ризиків. До загальних напрямів поточного контролю належать:

1) кількісна та якісна інтерпретація ризику діяльності підприємства для представлення керівництву поточної інформації про стан та зміни умовного факту господарської діяльності, порівняння його ступеня з встановленою нормою;

2) визначення наявності та якості гарантій покупця (аванс, акредитив тощо) за відвантаженою йому продукцією; виявлення боржників та їх попередження про непокриту заборгованість;

3) дотримання юридичної правомірності та економічної доцільності здійснення угод, господарських операцій, що визначається шляхом консультацій та роз'яснень юридичним відділом підприємства (сторонньою організацією);

4) виконання зобов'язань перед контрагентами підприємства щодо розрахунків з ними за зобов'язаннями, спостереження за змінами у власному капіталі підприємства, викликаних шляхом покриття витрат доходами діяльності;

5) визначення достовірності управлінської звітності та відповідності її показників даним синтетичного та аналітичного обліку.

Відповідно до методики обліку господарських ризиків як інтегрованого об'єкта бухгалтерського обліку внутрішньому контролеру слід звернути увагу на перевірку наступних господарських операцій на предмет:

– визначення стану та динаміки розрахунків за претензіями (як виставленими, так і отриманими), заявленими вимогами до суду тощо;

– дотримання платіжної дисципліни в частині вчасності погашення дебіторами своєї заборгованості (визначення простроченої, сумнівної, безнадійної заборгованості), а також правильності здійснення розрахунків підприємства з кредиторами (включаючи визначення показника платоспроможності підприємства);

– доцільності нарахування резерву сумнівних боргів, обґрунтованості його величини та періодичних відрахувань, правильності віднесення на витрати іншої операційної діяльності підприємства;

– законності здійснення факторингових операцій, операцій з уступки дебіторської заборгованості, розрахунків векселями (правильність передачі переказного векселя, реалізації векселів тощо);

– доречності проведення на підприємстві переоцінки необоротних активів, перевірки правильності визначення переоціненої вартості об'єкта (зокрема, у випадках дооцінки засобів);

– наявності норми високоліквідних активів (грошових коштів, короткострокових депозитних рахунків, поточних фінансових інвестицій тощо) на підприємстві для здійснення термінових розрахунків або погашення непередбачених зобов'язань;

– правильності формування резервів майбутніх витрат і платежів, віднесення відрахувань до них на відповідні види витрат в залежності від напряму використання фінансового резерву (наприклад, резерв зобов'язань – витрати на збут, інші операційні витрати тощо; резерв виплат працівникам – виробничі, адміністративні та інші витрати звичайної діяльності);

– дотримання положень засновницьких документів щодо порядку формування основного, додаткового та резервного капіталів, правильності використання прибутку підприємства;

– доцільності та актуальності існування на певний момент часу створеного резерву покриття наслідків ризику, правильності та своєчасності його коригування;

– встановлення ступеня господарського ризику та необхідності його страхування, віднесення сум страхових платежів за майнові та немайнові ризики до відповідних статей витрат;

– відповідності чинному законодавству розмірів витрат, віднесених до складу валових витрат підприємства;

– дотримання вимог Положення про облікову політику щодо оцінки ймовірних наслідків ризиків діяльності (її документального підтвердження та обґрунтованості), відповідності методики їх відображення в обліку, доцільності формування того чи іншого виду резерву;

– достовірності інформації про ризики (умовні факти господарської діяльності), їх умовні наслідки (умовні активи чи зобов'язання), повноти наведених даних в бухгалтерській звітності (як управлінській, так і фінансовій).

Отже, визначені сутність, мета, завдання та напрями бухгалтерського контролю господарських ризиків, окреслені об'єкти перевірки та контрольні процедури дозволяють створити на підприємстві комплексну систему внутрішнього контролю господарської діяльності, що здійснюється в умовах ризику. Така система є невід'ємною складовою ефективно функціонуючої системи управління суб'єкта господарювання в цілому.

Висновки та пропозиції. Таким чином, розуміння власниками та керівництвом підприємства значення та ролі внутрішнього, зокрема бухгалтерського, контролю в управлінні діяльністю підприємства в умовах ризику, визначає комплексність системи управління та її ефективність. Завдання внутрішнього контролю ризику відповідають стратегії розвитку підприємства та покликані знизити масштаби впливу на діяльність суб'єкта господарювання негативних явищ, таких як ризик, а зокрема його наслідків. Запропоновані напрями контролю забезпечують встановлення достовірності оцінки ймовірних наслідків ризику діяльності, доцільності та правильності формування і використання резервів для їх покриття, економічної доцільності методів управління господарськими ризиками, що сприяє ефективності діяльності суб'єкта господарювання у конкурентному ринковому середовищі.

Література:

1. *Браганцов О.* Внутрішній аудит і контролінг ризиків у системі ризик-менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iem.prudko.info/index.php?option=com_content&task=view&id=55&Itemid=43
2. *Бычкова С.М.* Риски в аудиторской деятельности / С.М. Бычкова, Л.Н. Растамханова. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 416 с.
3. *Голощапов Н.А., Соколов А.А.* Контроль и ревизия / Н.А. Голощапов, А.А. Соколов. – М.: Издательство “Альфа-Пресс”, 2007. – 284 с.
4. *Лищук Е.Н.* Аудит условных фактов хозяйственной деятельности: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.12 / Е.Н. Лищук. – Новосибирск, 2009. – 24 с.
5. *Корінько М.Д.* Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація: [Моногр.] / Микола Данилович Корінько. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. Агентство”, 2007. – 429 с.
6. *Корінько М.Д.* Удосконалення організації та функціонування системи внутрішнього економічного контролю при диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання / М.Д. Корінько // Статистика України. – 2008. – № 1. – С. 34-40.
7. *Макаренко І.О.* Особливості управління господарським ризиком в умовах ринкової економіки / І.О. Макаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 6(60). – С. 159-165.
8. *Петренко І.Н.* Основы безопасности функционирования хозяйствующих субъектов: [Учеб. по спец. “Менеджмент орг.”] / И.Н. Петренко. – Москва: Анкил, 2006. – 304 с.
9. *Соколов Б.Н.* Системы внутреннего контроля (организация, методики, практика) / Б.Н. Соколов, В.В. Рукин. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2007. – 442 с.
10. *Терехов А.А.* Аудит / А.А. Терехов. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 512 с.
11. *Jedynak P.* Zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwach zorientowanych międzynarodowo / P. Jedynak, J. Teczke, S. Wycislik. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001. – S. 33.
12. *Klamecka-Roszkowska G.* Ryzyko działalności gospodarczej i koszty z nim związane / G. Klamecka-Roszkowska // Zeszyty naukowe NR 493. Finanse. Rynki finansowe. Ubezpieczenia NR 9. – Rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi. – Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2008. – S. 196.